

FELSEFE DÜNYASI

2018/ KIŞ/ WINTER Sayı/Issue: 68

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör/Editor

Prof. Dr. Celal TÜRER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Celal TÜRER (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniv.)

Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniv.)

Dr. Öğr. Üyesi M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/Ulakbim tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/Ulakbim since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenışehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı/Price: 35 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Tarcan Matbaası

İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0 312 384 34 35-36 (Pbx) Fax: 0 312 384 34 37

Basım Tarihi : Aralık 2018, 750 Adet

NORMATİF YARGILARIN MANTIKSAL STATÜSÜ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 68, Kış 2018, ss. 24-38.

Hakemleme: 28.09.2018 | Kabul: 30.10.2018

Lokman ÇİLİNGİR

Giriş

Bir disiplin olarak etiğin yani ahlak felsefesinin öncelikli ödevi, neyi yapmamız veya yapmamamıza yönelik kararlar vaz etmek, nasıl davranmamız gerektiğini belirten direktifler ortaya koymak değildir. Konusunu normlar ve değerler oluşturduğu halde, etiğin amacı yeni normlar ve değerler tesis etmek de değildir. Etik daha ziyade normlar, değerler ve ahlaki bir hayat tarzı üzerine rasyonel, eleştirel bir düşünce geliştirme çabasıdır. Yani etik, ahlaki bir hayat tarzını gerçekleştirmeyi değil, ahlaki düşünceyi geliştirmeyi amaçlar. Dolayısıyla etik araştırmalar özünde mantıksal yani biçimsel bir nitelik arz eder. Bu yüzden yapılan şey aslında normatif (ahlaki) ifade ve kavramları çözümlenmekten başka bir şey değildir. Diğer bir deyişle, gündelik hayatta somut karar verme durumundaki bireyin eylemlerini, evrene ve hayata dair değerlemeleri ve kanaatleri bağlamında anlamaya çalışmaktır.

Mantık bize ya hangi argümanların/çıkarımların geçerli olduğunu ya da hangi önermelerin genel geçer olduğunu söyler. Klasik mantık dâhilinde bu iki ödev hala göz önünde bulundurulur. Normlar mantığında ise bu ödevlerden genelde ikincisi ön plandadır. Bu açıdan bakıldığında mantık genel geçer önermelerin öğretisi olarak görülebilir. Buna uygun olarak da normlar mantığı, hangi normatif önermelerin genel geçer olduğunu ve hangilerinin olmadığını ödev edinen mantık dalıdır. Bu çerçevede aşağıda, özellikle Kutschera'nın *Etiğin Temelleri* ve *Normlar Mantığı* adlı eserlerinden hareketle, normatif kavramların deontik ve değersel bir çözümlenmesi ortaya konularak, normların değerlerden türetilip türetilmeyeceği sorusuna cevap aranacaktır.

Deontik kavram ve ilkeler

Normatif-, deontik- veya ödev mantığı

“Normlar mantığı”, normların mantıksal statüsü ile ilgilenen mantık dalıdır. “Deontik mantık” ya da Türkçe söyleyişle “ödev mantığı” diye de adlandırılan normlar mantığı 50’li yıllar ile 80’li yıllar arasında baharını yaşamış, ancak son kırk yıldır peyderpey unutulmaya yüz tutmuştur. “Norm” sözcüğü, Latince de şu iki temel anlama sahip olan “norma” sözcüğünden gelir: “ölçü”, “standart” ve daha çok etik, hukuk alanında kullanılan “kare”, “kural” ya da “emir” (Stemmer, 2008, s. 155). Bugün bakıldığında kare, kural ve emir arasında bir bağ yok gibi durur. Çünkü kare matematiksel bir nesneye, kural ya da emir ise hukuki, ahlaki bir konuya ilişkindir. Ancak Ortaçağdan itibaren kullanımları dikkate alındığında, gerek “kare” gerekse “kural” veya “buyruk” ideal bir duruma karşılık gelir. Nesne ve olayları kavramsallaştırırken biz bu ideal biçimleri kullanırız.

“Deontik mantık” adlandırılması ise kaynağını Grekçe kaynaklı “*deon*” sözcüğünde bulur. “Deon” sözcüğü, “zorlamak”, “gerektirmek” ve “gereklik” anlamlarına gelir. Mantığa “deontik” ifadesini dâhil eden ilk düşünür Ernst Mally’dir. Mally 1926 yılında yazdığı *Gerekliliğin Temel Yasaları. İrade Mantığının Öğeleri* adlı eserinde kendi gereklik mantığını “deontik” olarak nitelendirir. Mally bu ifadeyle, dilin normatif kullanımının mantıksal kuramını kasteder. “Deontik” terimi, mantık ve felsefe literatüründeki kalıcı yerini ise Georg Henrik von Wright’ın 1951 yılında yayımlanan “Deontik Mantık” adlı makalesine borçludur (Morscher, 2011, s. 9).

Deontik mantık öncelikle “ödev” kavramına yoğunlaşır, ancak onun amacı normatif etikte olduğu gibi bir norm veya ahlaki bir ilke oluşturmak değil, daha ziyade normların dilsel ve mantıksal bir çözümlemesini yapmaktır. Bu yönleriyle normatif mantık, biçimsel mantıktan da normatif etikten de ayrışır (Kutlusoy, 1997, s. 156 vd.).

Önerme, norm ve buyruk

Dilsel açıdan önerme bir cümle (tümce) türüdür. Dilin *bilgi/bildirme* görevine ait olan iddia ve yargıları dile getiren ifadelerine mantıkta *önerme* denir. Dil, bildirme görevi dışında *açıklama* ve *yaptırma/buyurma* görevlerini de haizdir. İstek, soru, buyruk vb. gibi cümleler dilin son iki görevi ile ilgilidir. Açıklama/anlatma görevi, duygu ve inançlarımızı açığa vurmada ve başkalarına aktarmada işlev görürken; yaptırma görevi başkalarını bir eylemi yapmaya veya terk etmeye yöneltten bir işlevi üstlenir. Oysa, önermeleri

içeren bildiri kipinde doğru ya da yanlış niteliğine sahip bir tespit, tasvir/betimleme veya tanımlama söz konusudur (Özlem, 1994, s. 108; Ural, 1995, s. 49 vd.). Ancak “önerme” terimini burada daha geniş bir anlamda kullanacağız. Aksi takdirde bu yazının konusu olan normatif ifadeleri, doğalcıların yapmayı denediği gibi, normatif olmayan önermelere indirger ve doğruluk değerinin dışında tutmak zorunda kalırız ki, bu peşinen normatif etiğin imkânını ortadan kaldırır.

Pratik sahada *norm* terimiyle herhangi bir “emir”e, “yasak”a ya da “izin/müsaade edilen”e gönderme yapılır. *Normatif önermeler* işte bu tarz normların dilsel ifadeleridir. Gerçi mantıkta soyut kalıplar geçerlidir ancak bunlar dilsel ifadeler vasıtasıyla temsil edilebilir. Bu sebeptendir ki, normlar mantığı normatif önermelerle ilgilidir, deriz. Bir normu ifade etmek için genellikle “...meli/gerekli” sözcüğü kullanılır. Örneğin, “Trafik işaretlerine uymak yasal olarak emredildi” ifadesinin yerine, kısaca “Trafik kurallarına uymalısın” denilir. Ancak yasaklar gibi başka normlar da gereklilik vasıtasıyla ifade edilebilir. Mesela, “Öldürmemelisin!” bir yasağı dile getirir. Bu yüzden normlar mantığı sıkça “gereklilik mantığı” ya da “gereklilik önermeleri mantığı” olarak adlandırılır.

Norm ile önerme arasında belli bir ayırım yapmak yerinde olacaktır. Yukarıda da vurgulandığı gibi, daha ziyade belirtme işlevi gören ve dünyayı tanımaya yarayan belli bilgileri bize önermeler verir. Oysa norm bize dünyaya dair bilgi vermez, kesin bir şekilde *neyi yapıp neyi yapmamamız gerektiğini* söyler. Bu yüzden norm üzerinden özneye bir nitelik yüklenmez, özneye bir eylem tarzı buyrulur. Dolayısıyla norm bir önerme değil, bir *emirdir*. Örneğin, “Akraba ve yakınlarına yardım et!” buyruğu bir eylemi yerine getirmemizi beklerken, “Yalan söyleme!” emri bir şeyi yapmamamızı talep eder. Norm ile önerme arasındaki bu ayırımın bir benzerini normatif ifadelerle buyruklar arasında görmek mümkündür.

Buyruk, emretmenin, yasaklamanın ya da müsaade etmenin dilsel bir formudur. Örneğin, “Pencereyi aç!”, “Yalan söyleme!” birer buyruktur. Buyruklar eylem kalıbı olarak ne doğrudur ne de yanlış. “Yalan söyleme!” ifadesinin doğru ya da yanlış olduğunu söyleyemeyiz. Ancak “Yalan söylemeye izinli değilsin” normatif önermesi doğru ya da yanlıştır. Buyruklar dilsel olarak genellikle/ normatif önermelerle aynı formdadır. Bu çerçevede “Pencereyi kapatmalısın!” ya da “Yalan konuşamazsın!” ifadelerini bir şeyi yapmamamız ya da terk etmemiz gereken buyruksal ifadeler olarak da, ödev veya sorumluluk yükleyen normatif iddialar olarak da değerlendirebiliriz (Kutschera, 1973, s. 12).

Tarihsel süreç

Normatif mantık, gelişme sürecinde bazı sorunlarla karşılaştı. Hume'un deynciliğinden yeni-pozitivizme kadar uzanan felsefi yaklaşım mantığı yalnızca bilimsel önermelerin analiziyle sınırlandırılarak, doğru-yanlış ölçütlerinin normlar ve değer yargıları için geçerli olmayacağını iddia etti. Öte yandan Ayer ve Stevenson gibi bilişselci-olmayan etikçiler, normatif yargıların gözleme dayalı olmadığı ve yalnızca duyguları dile getirdikleri için doğruluk değeri taşımayan iddialar olduklarını, ancak olgusal önermelere indirgendiklerinde bir anlam ifade edebileceklerini savundu (Poyraz, 2016, s. 60).

Buna karşılık, deontik mantık sahasında ilk çalışmaları başlatanlardan biri olan Mally ise, "yargılama" ve "isteme"nin olgusal durumlar karşısında iki farklı tavrı ortaya koyduğunu savundu. Ona göre, geleneksel anlamda mantık yargılar ile ilgilenirken, deontik mantık "gerçek olması istenilen" ile ilgilenir. Bu ikisi arasında anlamsal değil olsa olsa gramatikal bir fark vardır. Mally'nin anlam kuramının doğurduğu sorunları aşmak için Joergensen "doyurma mantığı" kuramını geliştirir. Buna göre buyruk cümlelerinde buyruğa karşılık gelen bir betimsel önerme vardır. Söz konusu betimsel önermenin doğruluğu buyruk cümlesinin yerine getirilmesine bağlıdır. Örneğin, "Pencereyi aç!" buyruğu, şayet bu buyruk üzerine pencere açılmışsa doğru, açılmamışsa yanlış olur. "Pencereyi aç" buyruğu, bu buyruğa muhatap olan tarafından pencere açılmışsa, yerine getirilmiş olur. Bu durumda "Pencere açıktır" önermesi de doğrulanmış olur. "Pencereyi aç!" buyruğu (*Inferenz*) "I(x)" şeklinde sembolleştirildiğinde, bu isteğe karşılık gelen olgusal gözlem önermesi "S(x)" diye sembolleştirilir. Alf Ross, Joergensen'in doyurma kuramını kabul edilemez bulup, yerine "geçerlilik mantığı" kuramını koyar. Ross'a göre "I(x)" tarzındaki buyruklara "S(x)" biçiminde betimsel bir önermenin karşılık gelmesi için "S(x)"in şu üç şartı barındırması gerekir: 1) buyruk geçerli olmalı, 2) önerme doğru olmalı ve 3) önerme zihinsel bir durum üzerine olmalıdır. Bir diğer önemli deontik mantıkçı G. H. von Wright "norm" temelinde bir çözümlemeye yönelir. Normlar büyük ve küçük diye iki grupta toplanır. Büyük grupta "yasalar", "kurallar" ve "yönergeler" bulunurken, küçük grupta "gelenekler", "ahlak ilkeleri" ve "ideal kurallar" yer alır. *Yasa* derken de ilkin doğa yasaları kastedilir ki, bunlar betimleyicidir. Oysa hukuki yasalar kural koyucudur, bu yüzden de doğru ya da yanlış olamazlar. "Mantıksal yargılar doğru mu yoksa yanlış mıdır?" sorusuna ise, Wright'ın cevabı, doğru ve yanlışlığın normların değil, normlara ilişkin önermelerin niteliği olduğu şeklindedir. Buna göre, "A'yı yapmak zorunludur" gibi bir norm doğru veya yanlış olmazken, "A'yı yapmayı zorunlu kılan bir norm vardır" önermesi, norma ilişkin bir önerme olması sebebiyle doğru

ya da yanlış değerini alır. Bunlardan ilki *kural koyucu* iken, ikincisi *betimsel* bir niteliğe sahiptir, bu yüzden de doğru ya da yanlış olabilir. Wright, deontik kavramlar ile kiplik kavramları arasında bir koşutluk kurmayı da dener. Buna göre “zorunluluk” ve “olanaklılık” arasında ilişki ne ise “yükümlülük” ve “izin” arasındaki ilişki de odur (Atalay, 2003, s. 173 vd.).

Tanım ve sembolleştirme

Normatif kavramlar, genelde *deontik* ve *değersel* olmak üzere iki grupta ele alınıp incelenir. Deontik kavramların en önemlileri *emredilen*, *yasaklanan* ve *izin verilen/müsaade edilen* kavramlarıdır. Öte yandan, hukuki kavramlar, ödevler ve talepler diğer deontik kavramları oluşturur. Genel olarak alındığında “emir/buyruk” kavramı temel deontik kavramdır, çünkü yasak ve izin onun üzerinden tanımlanabilir. Örneğin, bir eylem ancak onun terk edilmesi buyurulmuşsa *yasaklanmıştır*.

Emirler öncelikle *eylemlere* ve *eylem tarzlarına* ilişkindir. Fakat burada eylemler ile eylem tarzları arasında ayırım yapmak gerekir. Yalan, hırsızlık ya da söz verme gibi aynı türden eylemler farklı kişilerde ve farklı zamanlarda vuku bulabilir. Buna karşın, faili ve zamanı belli bir eylemin icrasına veya gerçekleşimine *eylem* denir. Örneğin, “Emre pazartesi günü Aslı’ya yalan söylüyor” ve “Ayla pazartesi günü Aydın’a yalan söylüyor” önermelerini ele alalım. Her iki eylem farklıdır ancak her defasında aynı *eylem tarzı* söz konusudur. Eylemler, “a şahsı t gibi belli bir zaman diliminde F gibi bir eylem tarzını ifa etmiştir” şeklinde tasvir edilebilir. Burada “a” ve “t” belirli zaman dilimi ve kişileri tasvir eden değişkenleri, “F” ise eylem tarzını dile getiren fiili betimler (Kutschera, 1982, s. 1).

Emirlere ilişkin önermeler genelde: (1) “F’yi yapmak emredildi” veya (2) “a şahsına F’yi yapmak emredildi” şeklindedir. Emir önermelerinin mantıksal çözümlemesine emirlerin standart bir formunu oluşturmakla başlarız. Bunun için “... emredildi” formunda önermeler seçeriz. Parantez içi ifade “...” için çeşitli önermeler oluşturulabilir. Sembolik olarak bu şu şekilde belirtilir: O(A) burada bir önermeyi temsil ediyor. (O = *emredilen* (zorunlu); A = önerme.) Buna göre (2) nolu önerme şu şekli alır: “a’ya F’yi yapması emredildi”, sembolik olarak: O(Fa). Bir eylem tarzı ancak bir kişiye emredilmişse tam olarak emredilmiş olacağından (1) nolu önerme “Herkes için x, x’in F’yi yapması emredildiğinde, geçerlidir” şeklini alır. Emirler eylemlerle ilgili olduğundan O (A)’daki A, öncelikle eylemlere dair önerme olarak belirlenir (Kutschera, 1982, s. 2).

Böylece sembolik işaretler günlük dil üzerinden açıklanacak olan kısaltmalarla sunulacak. Buna göre aşağıdaki eklemeler ve yüklemeler mantığı sembolleri kullanılacak: “Değil” için (\neg); “ve” için (\wedge), “veya” için (\vee), “koşul (eklemi)” için (\supset), “karşılıklı koşul” için (\equiv); tümel ve tikel/varlıksal niceleyiciler için ise: “her X için” ($\wedge x$), “bazı X’ler için” ($\vee x$).

Yasaklar ve izin verilenlere dair tanımları şu şekilde belirtebiliriz:

a) $Y(A) = O(\neg A) \rightarrow \neg A$ yasaklıdır [Y= yasak]

b) $\dot{I}(A) = \neg O(\neg A) \rightarrow A$ izinlidir [\dot{I} = izin]

“A yasaklıdır” veya “A yasaklı değildir” formundaki önermeler, kendileri aracılığıyla emirlerin, yükümlülüklerin (*Obligationen*) ve ödevlendirmelerin olduğu ya da oluşmadığı iddia edilen *iddia* cümleleridir. Bu türden önermeler iddia edilen konunun gerçekten olup olmamasına bağlı olarak doğru ya da yanlıştır. Buna göre, örneğin “Trafikte yasalara uygun araç kullanmak emredildi” ve “Nefsi müdafaa hariç insan öldürmek yasaklandı” doğrudur. “Sözünü tutmamaya izin verildi” ve “Yasalar işyerlerinde sigara içmeyi emrediyor” yanlıştır.

Pek çok düşünür gibi Kutschera da deontik mantık ve etiğin iddia cümleleriyle ilgili olduğunu savunur (Kutschera, 1982, s. 4). Buna göre gerek emir önermeleri gerekse buyruklar iddialardan, bir kimsenin bir norm koymasıyla, yani bir şeyi emretmesi, yasaklaması ya da müsaade etmesiyle ayrılır. Şayet bir anne çocuğuna, “Ödevini yapmalısın” diye bir talepte bulunursa bu bir buyruk, bir emir edimidir; yani doğrudan bir görevlendirme iddiasını dile getirmez. Buna karşın, çocuğun kardeşi çocuğa dönüp, “Şimdi sen ödevini yapmak zorundasın” derse, bu annesinin ebeveynlik statüsüne bağlı olarak yaptığı görevlendirme üzerine inşa edilen ve doğruluk değeri taşıyan bir normatif bir önermedir. Bu şekilde örneğin önerme (2) “a kişisi çocuğa ev ödevini yapmasını emrediyor”, şu deyimden farklı bir anlama sahip bir iddiadır: (3) “Çocuğa ev ödevini yapması emredildi”. Açık ki, iddia olarak norm koymaya ilişkin önerme, onu tasvir eden buyruk ile değiştirilemez. Norm koymak, o normu yürürlüğe koymak anlamına gelmez, aksine yalnızca emretmek, yasaklamak ve müsaade etmek anlamına gelir. Her buyruk bir norm koyar/oluşturur. Bir emir önermesi bir normun geçerli olduğunu iddia ederken; oluşturulan bir norm üzerine ortaya konulan önerme ise bir kimsenin bir normu geçerli kıldığını gösterir (Kutschera, 1973, s. 12; 1982, s. 4).

Bu durum “emir” sözcüğünün hem emretme edimi, yani bir norm koyma, hem de bir görevlendirme sözcüğü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden ikinci haliyle emirleri yükümlülükler veya görevlendirmeler olarak

adlandırmak gerekir (ör. bir uzlaşmadan ya da bir anlaşmadan kaynaklanan). Emirler genelde yükümlülükler manasında kullanıldığından, bu ayrıma daha ziyade yanlış anlaşılımlar söz konusu olduğunda müracaat etmek gerekir. "... emredildi" ve "... yükümlüdür" gibi durumlarda "O (*obligatorisch*)" sembolü kullanılır. Deontik mantık, deontik önermeler arasındaki sonuçsal ilişkilerle kavranır. Onlar biçimsel mantığı kapsarlar, özellikle önermeler ve yükümler mantığını ve dolayısıyla emretmeyi gerekçelendiren çıkarımları mümkün kılan ilkeleri. Bu ilkeleri, "... emredildi" deyimini için anlam postulata olarak değerlendirebiliriz.

En önemli ilkeler şunlardır:

O1: $O(A) \supset \neg O(\neg A)$ —Emredilen şey yasaklanmamıştır (veya emredilen şeye izin de verilir.)

Burada sunulan deontik çelişkinin yokluğu ilkesi açıktır. Eğer bir norm sisteminde bu durum ihmal edilirse, o zaman bir eylem aynı anda hem emredilmiş hem de yasaklanmış olur.

O2: $O(A) \wedge O(B) \supset O(A \wedge B)$ —Eğer A emredilmiş ve B emredilmişse, o zaman hem A hem de B emredilmiştir.

Ör. eğer "verginizi ödeyin" emri ile birlikte aynı zamanda "varlığınızın kıymeti ölçüsünde verginizi ödeyin" emri varsa, o zaman "verginizi malınızın kıymeti ölçüsünde ödeyin" emredilmiştir.

Aynı düşünce aşağıdaki ilkenin de temelinde yatar:

O3: $\wedge x O(Fx) \supset O(\wedge x Fx)$ —Eğer bir kimseye F'yi yapmak emredilmişse, o zaman bütün F'leri yapması emredilmiştir.

T herhangi bir totoloji yani mantıksal olarak doğru bir önerme olduğunda, o zaman şu geçerlidir:

O4: $O(T)$ —Totolojik konular emredilmiştir. Bu tespit saf biçimsel bir anlama sahiptir. Son ilke ise şöyledir:

O5: Eğer B, A'dan mantıksal olarak çıkarsanırsa, o zaman $O(A) \supset O(B)$ —Mantıksal sonuçları emredilen eylemler aynı zamanda emredilmiştir (Kutschera, 1982, s. 5 vd.).

Deontik mantığın temelini bu beş ilke oluşturur. Aşıkârdır ki bu ilkelere hareketle hiçbir şekilde içeriksel bir görevlendirmeye varamayız. Bunlar yalnızca içeriksel görevlendirmelerden diğerlerini türetmeye yararlar. Yani deontik mantıkla bir ahlaki kodekse veya yasalara dair bir eserin temel taleplerinden hangi sonuçların çıkacağı araştırılabilir. Deontik mantıktan

hareketle içeriksel ahlaki veya hukuki normlar temellendirilemez. Yalnızca O1'den O5'e kadar türetilen önermeler "doğru deontolojik önermeler" olarak kabul edilir. Yani onların biçimsel mantığın teoremleri gibi içeriği boştur, bu yüzden onlar "totolojiler" olarak adlandırılır.

Buraya kadar yalnızca koşullu-olmayan emirler incelendi. Buna karşın praksiste koşullu emirler de önemli bir rol oynar. Bunlar belli koşullar altında belli bir görevlendirmenin olduğunu söyler. (1) formundaki önermeyi sembolik olarak $O(B, A)$ şeklinde belirterek aşağıdaki formülü oluştururuz:

D1.1-2: $O^*(A) = O(A, \neg A) \text{ —}A \text{ koşulsuz olarak emredildi.}$

Buna göre koşulsuz emirler koşullu-olmayan emirlerden farklıdır. Koşullu emir kavramı, aşağıdaki ilkede geçerli olduğu üzere şöyle tespit edilebilir:

BO1: Her B için $\neg O(\neg B)$ (yani B'nin koşulsuz olarak emredilmeyen bütün koşulları) $O(A, B)$ O1, O2, O3, O5 ilkelerinin koşullu-olmayan emirlerini yerine getirir.)

BO2: $O(A, A) \text{ —}A$ koşuluna bağlı olarak A emredildi. A koşuluna bağlı olarak ancak onunla uyumlu olan şey emredilir; BO1'den O5 anlamında, A koşuluna tabi olarak her halükarda A emredilmiştir sonucu çıkar.

BO3: $O^*(B) \supset O(B, A) \text{ —}Koşulsuz olarak emredilen (buyrulan) her şey bütün koşullar altında emredilmiştir.$

BO4: $\neg O(\neg B, A) \supset (O(C, A \wedge B) \equiv O(B \supset C, A)).$

Bu ilke şunu ifade ediyor: Eğer A koşuluna tabi olarak emredilen şey, B'nin de geçerli olacağı şekilde yerine getirilebilirse, o zaman $A \wedge B$ ile emredilen şey, A ile emredilen ve B ile yerine getirilen şeydir. Bu, farklı koşullar altında emirlerin tutarlılık talebidir.

BO5: A mantıksal olarak doğru olduğunda $O^*(A)$ da doğrudur; bu demektir ki totolojiler koşulsuz olarak emredildi (Kutschera, 1982, s. 7).

Koşullu-olmayan emirler, *prima-facie* (ilk bakışta) ödevler anlamında koşullu emirler sayesinde tanımlanabilir.

D1.1-3: $O(A) = O(A, T)$. Burada "T" totolojiyi gösteriyor yani mantıksal olarak doğru bir önermeyi. Meşru müdafaa gibi özel durumlar hariç, bir kimseyi öldürmek yasaktır, *prima-facie*'dir. Bu, belli koşullar altında öldürmeye izin verilmesini dışta bırakmaz. Dolayısıyla *prima-facie* koşulsuz bir ödev değildir. Öte yandan koşulsuz ödevlerin pratikte fazla bir rol oynamadıklarına sıkça şahit oluruz. Çünkü, $O(A, B)$ bütün B'ler için geçerli olduğunda, o zaman $O(B, \neg A)$ da bütün B'ler için geçerli olur. Bu demektir

ki, koşulsuz bir emrin yerine getirilmemesi, her şeyin emredildiği hem de yasaklandığı bir durumu doğurur. Bunlar *sınırsız emirler* olarak gösterilir ve $O+(A)$ ile temsil edilir. O zaman şunu söyleyebiliriz:

D1.1-4: $O+(A)$ ancak ve ancak A çelişik değilse ve eğer kendisinden $-A$ 'nın türemediği bütün B'ler için $O(A,B)$ geçerli olduğunda geçerlidir.

Buna karşın sınırsız emirler koşulsuz olanlardan daha zayıftırlar ancak *prima-facie*'den daha kuvvetlidirler. Sınırsız emirlerle istekler ifade edilebilir. Onlar bütün koşullar altında geçerlidir, yani onların yerine getirilmesi imkânsız olamaz. Koşullu yasaklar ve izin verilenler şöyle tanımlanabilirler:

D1.1-5 a) $V(A, B) = O(\neg A, B)$ $-A, B$ koşuluna bağlı olarak yasaklanır.

b) $E(A, B) = \neg O(\neg A, B)$ $-A$ 'ya B koşuluna bağlı olarak izin verilir.

Kısaca denilebilir ki, koşullu emir kavramı deontik mantığın temel kavramıdır. Bütün diğer kavramlar ona indirgenebilir ve o koşullu-olmayan emirler alanında, *prima-facie* emirler ve koşulsuz ya da sınırlı emirler arasındaki önemli ayrımı yapmayı mümkün kılar.

Son olarak “deontik”, “saf deontik” ve “deontik-olmayan önerme”yi tanımlayalım. Bu ayrımın temelinde yatan sezgisel düşünce şöyle ifade edilebilir: Deontik önermeler emirlere dair bilgi ihtiva ederler fakat deontik-olmayan önermeler değil; saf deontik önermeler ise emirler üzerine yalnızca bilgi içeren önermelerdir. Tanımlar ancak formel bir dil ile sunulur. Bu dil için sorgulanan kavramlar sezgisel olarak şöyle belirlenebilir:

D1.1-6 a) A ve B önerme olduğunda, $O(A, B)$ saf deontik bir önerme olur.

b) A deontik yani saf deontik bir önerme olduğunda, $\neg A$ olur.

c) A veya B deontik bir önerme olduğunda, $A \supset B$ olur. A ve B saf deontik önermelerse, $A \supset B$ de saf deontik önerme olur.

d) A [a] deontik yani saf deontik önerme ise, a nesnel bir değişmez ve x, A[a]'nın olmadığı, nesnel bir değişken olduğunda, o zaman $\wedge x O(A[x])$ de deontik yani saf deontik bir önerme olur (Kutschera, 1982, s. 8 vd.). O halde, her saf deontik önerme aynı zamanda deontik önermedir ancak tersi doğru değildir. Dolayısıyla, deontik önermeler yalnızca a)'dan d)'ye değin buyruklara göre türetililecek önermelerdir. Buna karşın geri kalan önermeler *deontik-olmayan* önermelerdir. Ör. “Ahmet inanıyor (biliyor, söylüyor vb.) ki, ... emredilmiştir” veya “Muhtemelen ... izin verilmiştir” şeklinde ifade edilen önermeler bu gruba dahildir. Bunlarda emirler, yasaklar ve izin verilenler deontik-olmayan bir deyimden kanıtlanmasından oluşur. Deontik bir önerme

deontik-olmayan bilgiler içerebilir, örn. “Ahmet Mehmet’e hafta sonu arabasını ödünç vermeye söz verdi ve o bu sözünü tutmayla mükelleftir” önermesi gibi. Önermenin ilk yarısı deontik-olmayan bir önermedir. Bütün önermenin geçerliliği yalnızca hangi normların geçerli olduğuna bağlı değildir. Buna karşın saf deontik önermelerin doğruluk değeri hangi normlardan oluştuklarına bağlıdır.

Değersel kavram ve ilkeler

Normatif kavramların ikinci önemli grubunu değersel kavramlar oluşturur. Değersel kavramları *sınıflandırıcı*, *karşılaştırmacı* ve *ölçücü/değer biçici* diye üç grupta toplayabiliriz.

Sınıflandırıcı değersel kavramlar “iyi”, “kötü” ve “kayıtsız/yansız”dır. Aynı şekilde değersel önermelerde de belli bir standart form ortaya konmak zorundadır. Ancak böyle bir standart formu emir kavramı üzerinden oluşturmanın güçlüğü malumdur. Çünkü “iyi” sözcüğü *ilkin* yüklem, sıfat ve zarf olarak; *ikinci olarak* da hem olaylar için hem de eylem tarzları, amaçlar ve nesnelere için kullanılmaktadır. Şimdi “iyi” sözcüğünü içeren şu sekiz farklı önermeye bakalım:

- 1) Gülizar’ın sözünde durması iyidir.
- 2) Sözünde durmak iyidir.
- 3) Yeni akademik atanma ölçütleri yönetmeliği iyidir.
- 4) Aslı’nın düşüncesi iyidir.
- 5) Üniversite iyidir.
- 6) Mehmet annesine iyi bakıyor.
- 7) Nil iyi bir akademisyendir.
- 8) Özgürlüklerin genişletilmesine ilişkin yasa iyi bir yasadır.

Bu önermelerden (1)’den (5)’e kadar (5 dâhil) olanında “iyi” sözcüğü *yüklem* olarak kullanılmaktadır. (6)’da “iyi” *zarf* olarak kullanılırken (7) ve (8)’de *sıfat* olarak kullanılmaktadır. Buna rağmen (7) ve (8) nolu önermelere bakıldığında: (8)’de “iyi” yüklem olarak yer aldığından biçimlendirilebilmesine karşın (7)’de böyle bir biçimlendirme mümkün değildir (Kutschera, 1982, s. 11). “İyi bir akademisyen olmak”, “iyi olmak ve akademisyen olmak”la aynı şey değildir. Yani burada sözcüğün anlamı esaslı olarak onunla karakterize edilen ismin veya fiilin anlamının sıfat ya da zarf olarak kullanımına bağlı-

dır. Mantıksal olarak bakıldığında sözcük, bir isimden ya da fiilden türetilen bir eklemdir.

“İyi” sözcüğünün normatif-olmayan biçimlerindeki ahlaki olan ve ahlaki-olmayan kullanımlarını ayırt etmemiz gerekir. Şayet ben birini “iyi akademisyen”, “iyi anahtarıcı” olarak gösterirsem, açıktır ki burada ahlaki ölçütler söz konusu değildir. Bu durum zarf kullanımları için de geçerlidir.

“İyi”yi sınıflandırıcı değer kavramları dâhilinde temel bir kavram olarak da görebiliriz. Emir durumunda olduğu gibi önermeler “F eylem tarzı iyidir”, “Herkes için x; x, F’yi yaptığında iyi ise geçerli olur” sayesinde yeniden verilebilir. Sembolik olarak belirtilirse: $\forall x P (Fx)$. Yine maksatlara ilişkin önermeler standart formülasyonumuz dâhilinde kavranılabilir.

Deontik önermeler gibi değer önermelerini de etik bağlamda iddia önermeleri olarak kavradığımızı yeniden vurgulamakta fayda var. Yani doğru ya da yanlış olan önermeler şahsi tasavvurların ifadesi değildir. “Emine’nin suçlu olduğunu itiraf etmesi iyidir” ifadesi, “Emine’nin suçunu itiraf etmesi ne iyi!”den farklıdır. Etik burada değer yargılarıyla ilgilidir, ünlemlerle değil.

Karşılaştırmalı değer yargıları bir şeyin *daha iyi, daha kötü* ya da *diğerleri kadar iyi* olduğu üzerine verilen yargılardır. Yukarıda sınıflandırıcı değersel önermelerin standart formu üzerine söylenenlerden hareketle karşılaştırmalı değersel kavramların argümanları da belirtilebilir. Karşılaştırmalı temel kavram olarak “A, B’den daha iyi değildir” alınır ve o da sembolik olarak $A \leq B$ şeklinde gösterilir. Buradan hareketle öteki karşılaştırmalı kavramlar şöyle formüle edilir:

$$D1.2-2 \text{ a) } A < .B : = \neg(B \leq .A) \quad \neg A, B' \text{ den kötüdür}$$

$$\text{b) } A > .B : = B \leq .A \quad \neg A, B' \text{ den iyidir}$$

$$\text{c) } A = .B : = (A \leq .B) \wedge (B \leq .A) \quad \neg A, B \text{ kadar iyidir}$$

Bununla birlikte “daha iyi değildir” kavramı/deyimi her iki ilkeyi yerine getiriyor gibi duruyor (Kutschera, 1982, s. 13). Karşılaştırmalı değersel kavram $\leq .$ ile *normatif tercihsel bağlantı* da gösterilebilir. Çünkü $A \leq .B$, “A, B’yi tercih etmiyor” diye de okunabilir. Buradan bu kavram *normatif tercihsel mantık* diye adlandırılır.

Öte yandan karşılaştırmalı değersel kavram $\leq .$ sınıflandırıcı değersel kavramdan daha güçlüdür. Onun sayesinde bilhassa “iyi” kavramı şu şekilde tanımlanabilir:

$$D1.2-3: P(A): = \neg A < .A.$$

Ölçücü veya niceliksel bir değer kavramı, bir konunun değeri sayısal oran olarak söz konusu olduğunda kullanılır. Denilebilir ki, bir konunun değerinden ancak ölçüye dayalı değersel kavramlar üzerinden söz edebiliriz. Kutschera'nın (1982) deyişiyle, değerler, değerli olan durumlar ya da şeylere işaret ederler:

Değerlerden bu şekilde söz etmek ölçmeye dair bir değersel kavramı şart koşmaz. Değerler bu anlamda sayılar değil aksine *iyilerdir*; çünkü iyi, değerli olan bir şeydir. Bu şekilde insan hayatından *temel değer* ya da *hukuki iyi* olarak söz edilir, bununla birlikte materyal değerlerin yanında ideal değerler de söz konusudur. Fakat konu ya da durumlar olarak değerler bu konu ya da durumların belirli ölçüsel değerlerinden farklıdır. (s. 18)

Buna çok yakın bir durum *koşullu* değerler için geçerlidir. Koşullu değerlerde konu koşullara bağlı olarak değerlendirilir. Ancak koşullu değersel önermeler koşulsuz olanlar sayesinde de değerlendirilebilir. Çünkü C koşulu altında A, B'den daha iyi değildir. Sembolik olarak:

$$(A \leq_B C) = (A \wedge) \leq (C \wedge B) \quad - \quad B \text{ koşulu altında } A, C' \text{ den iyi değildir}$$

Sıkça içsel (*intrinsisch*) ve dışsal (*extrinsisch*) değerler arasında da ayırım yapılır. Buna göre bir konunun içsel değeri, kendinde, dolaysız ya da mevcut koşullardan bağımsız olarak var olan değerdir. Bir konunun dışsal değeri ise yalnızca onun dolaylı ya da belli koşullar altında ortaya çıkan değeridir. Bu karşıtlık, *koşullu* ve *koşullu-olmayan* değer adlandırması üzerinden de kavranabilir. A konusu *prima facie* iyi olabilir, ancak belli koşullar altında kötü de olabilir. Bu ayrımla, bir eylemin kayıtsız ya da kötü olduğunu, ancak olumlu etkileri olan veya değerli olan bir amaca araç olarak hizmet ettiğinde yani belli koşullar altında iyi olduğunu söyleriz. Bir konunun *prima-facie-değeri* bu konunun bizzat kendisinden kaynaklanan "kendinde" bir değeri olarak gösterilemez. Keza değer kavramının ihtimaliyetçi yorumlarına göre bir konunun değeri daima beklenen şartlara ve sonuçlara bağlıdır. Bu anlamda dışsaldır. Gerçi değeri varsayımsal kabullerden bağımsız konular da yok değildir, örneğin yalnızca optimal bir evrende geçerli olan ve bu yüzden bütün varsayımsal kabullerin maksimal değere sahip olduğu konular mevcuttur. Sadece bunlar "kendinde iyi" olarak gösterilebilir.

Sonuç

Norm ve değerlere dair buraya kadar ortaya konulan tespit ve değerlendirmeler, normatif etikte cevabı en çok aranan soruyu yani "Normlar değerlerden türetilir ya da normlar sistemi değerler sistemi vasıtasıyla temel-

lendirilebilir mi?” sorusunu açmaya yönelik çabalar olarak görülebilir. Bu soru aynı zamanda normların ve değerlerin bilişsel niteliğinin mahiyetine yönelik de bir sorudur. Burada betimsel önermelerin bilişsel bir yorumunun imkânı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Normlar ve değerlerin içeriksel doğasına dair araştırmalar etik ve hukuk sahasında henüz yenidir. Ancak normlar ve değerler üzerine yapılacak araştırmalar zorunlu disiplinler bilgidenden ya da mantıksal temelden uzak tutulamaz. Bu yüzden normatif mantık sahasındaki araştırmalar “salt formel” olarak geçiştirilemez.

Normlar ve değerlerin temellendirilebilirliğine ilişkin iki temel karşıt yaklaşım söz konusudur. Bunlardan ilki *etik doğalcılıktır* ve normların ve değerlerin ampirik önermelerden türetilebileceğini savunur. Ancak genel kabul normatif önermelerin yapısı gereği ampirik önermelerden türetilmeyeceğidir. Benzer bir durum değer önermeleri için de geçerlidir. Yukarıda kısmen göstermeye çalıştığımız gibi (saf) normatif önermeler veya normatif tercihlere dair önermeler değersel önermelerden türetilbilir ve değersel olanlardan da normatifler. Bu yüzden doğalcı yaklaşım savunulabilir değildir. Buna karşın *etik sezgicilik* nesnel bir değerler sistemi kabul etmektedir. Buna göre değerlerin bilgisini elde etmeye yarayan özgün bir yeti sayesinde değerlerin yapısını ve değerler arasındaki ilişkiler düzenini kavrayabiliriz. Böyle bir yapı üzerinden normatif önermelerin değersel önermelerden türetilmesi mümkündür. Yine de gerek etik gerek hukuk sahasında normatif önermelerin statüsü sorunu en çetrefilli tartışmaların konusu olmaya devam etmektedir.

Öz

Normatif Yargıların Mantıksal Statüsü

Bu yazıda normlar mantığının temel kavramlarının ve ilkelerinin sembolik açılımı Kutschera üzerinden ortaya konulmaya çalışılacak. Bu amaçla eklemeler ve yüklemeler mantığının sembolleri kullanılacak ve sembolik işaretler yalnızca kısaltmalar olarak verilecek. *Deontik* ve *değersel* diye iki gruba ayrılan normatif kavramların deontik olanları *emredilen*, *yasaklanan* ve *izin verilenler* kategorisi dâhilinde değerlendirilecek. Yasaklar ve izin verilenler, emirler üzerinden tanımlanabildiğinden, "emir" kavramı temel deontik kavram olarak ele alınacak. Bu sayede, eylem ve eylem tarzları üzerinden çözümlenecek emirlerin standart bir formu belirlenmeye çalışılacak. Bir eylemi yasaklayan ya da yasaklamayan önermeler, yani emir ve yükümlülükleri belirten ifadeler *iddia* cümleleridir. Bu bağlamda belli koşullar altında belli bir görevlendirmenin nasıl yapıldığı ortaya konularak, koşullu emir kavramının deontik mantıkta yeri ve önemi tartışılacak.

Çalışmada üzerinde durulacak bir diğer ana tema ise değerler ve değersel kavramların sembolleştirilmesi olacaktır. Değersel kavramlar *sınıflandırıcı*, *karşılaştırmacı* ve *ölçücü* olmak üzere üç grupta incelenecek. Nihayet, doğalcı ve öznelci yaklaşımlara mesafeli durularak, normlar sisteminin değerler sistemi vasıtasıyla temellendirilme imkânı gösterilecek.

Anahtar Kelimeler: Norm, değer, Kutschera, normatif mantık, deontik ilkeler, sembolleştirme.

Abstract

Logical Status of Normative Judgments

In this article the main concepts and principles of the logic of norms will be analyzed through symbolic demonstration with reference to Kutschera. With this aim, symbolizations of propositional logic and predicate logic will be used, and symbolic signs will be given only as abbreviations. Among the normative concepts, which are classified into two classes as deontic concepts and evaluative concepts, those, which are deontic, will be examined in terms of the categories of *obligatory*, *prohibited* and *permissible*. Since prohibitions and permissions can be defined in terms of orders, the notion of order will be taken as the main deontic concept. So, a general form of orders, which are articulated in terms of acts and ways of acts, will be provided. Propositions, which prohibit or do not prohibit an act; in other words, propositions which state orders and obligations are *assertive sentences*. In this context, the significance and the role of conditional propositions in deontic logic will be discussed by demonstrating how a certain assignment under certain conditions is done.

The other main theme of this article will be the symbolization of values and evaluative concepts. Evaluative concepts will be examined in three classes: *classificatory* concepts, *comparative* concepts and *metric* concepts. Finally, the possibility of grounding the system of norms on the system of values will be manifested without losing the intellectual distance to both naturalistic and subjectivist perspectives.

Keywords: Value, norm, Kutschera, normative logic, deontic principles, symbolization.

Kaynakça:

- Atalay, Ahmet Haluk [2006], “Deontik Mantık”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 4, Ahmet Cevizci (ed.), Babil Yayınları, Ankara, 666-669.
- Kutlusoy, Zekiye (1997), “Deontik Mantık (Ödev Mantığı) ve Başlıca Sorunları”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 23, ss. 156-164.
- Kutschera, Franz von (1973), *Einführung in die Logik der Normen, Werte und Entscheidungen*, Freiburg/München, Karl Alber.
- Kutschera, Rranz von (1982), *Grundlagen der Ethik*, Berlin/New York, Walter der Gruyter.
- Morscher, Edgar (2011). *Normenlogik. Grundlagen-Systeme-Anwendungen*, Paderborn, Mentis.
- Özlem, Doğan (1994), *Mantık*, İstanbul, Anahtar.
- Poyraz, Hakan (2016), *Dil ve Ahlak*, İstanbul, Dergâh.
- Ritter, Ritter (1984), in: Gründer Karlfried (Hsg.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Band 6, Basel, Schwabe.
- Stemmer, Peter (2008), *Normativität. Eine ontologische Untersuchung*, Berlin, Walter de Gruyter.
- Ural, Şafak (1995), *Temel Mantık*, İstanbul, Çantay.